

Самур

№ 8 (291) 2015-йисан 24-сентябрь

1992-йисан январдилай акъатзава
Цийивилер
www.samurpress.net

Юбилей хъана

Алай йисан 18-сентябрдиз Бакудин Музыкадин Академияда Азербайжандин милли музыкадин югъ кьейд авуна. И югъ Азербайжандин музыкадин бине кутур, Рагъ-экъечдай пата сад лагъай опера кхей, гьукуматдин гимн тесниф авур Узейир Гьажибегов дидедиз хъайи йикъахъ галаз алакьалу я.

Гьа са юкъуз Муслим Магомаевни дидедиз хъана. И кьве композитор неинки Азербайжандин, гьакъни вири дуьньядин тарихда чьехи вакъиа я.

Твар-ван авай композитор Уь.Гьажибегован 130 йисан юбилей вири республикада жуьреба-жуьре мярекатралди кьейд авуна. Бакуда ва маса шегьерра, районра и мярекатар, концертар гзаф гурлуодакь кьиле фена.

АСШ-да рикел хкана

Америкадин Сад-хъанвай Штатри чпин тварар вири дуьндиз сейли тир машгур композитор Узейир Гьажибегован 130 ва тай авачи манидар Рашид Бегьбудован 100 йисан юбилейрихъ авсиятда почтадин маркаяр чапнава. Сад лагъай маркадин кьилел ингилис члалал «Узейир Гьажибейли (1885-1948): Азербайжандин классик музыкадин бине кутурди, 130 йис» гафар ва адан шикил, гьакъни «Корогьлу» операй нотар ганва.

Кьвед лагъай маркадал «Рашид Бегьбудов (1915-1989): Азербайжандин къисайрай агай хътин манидар, 100 йис» гафар ва Р.Бегьбудован шикил ала. 19-сентябрдиз Гьолливудда машгур «Аршин мал алан» фильм къалурна.

Кардик кутунва

2015-2016-келунин йисуз Азербайжандин 50 юкъван мектебда военный кабинетар кардик кутунва. Кабинетар электрондин аваданлухрив таъминарнава. И аваданлухар махсус механизмални программайралди чешнелу я. Абурун куьмекдалди

аялриз яракьрикай менфят къачудай къайдаяр чирда.

Гележегда и кар Бакуда хъиз, районрани кьиле тухуда. Алай йисуз анжах кьве районда – Шемкирда ва Куьрдемирда эцигнавай цийи мектебда военный кабинетар кардик кутунва.

Юргъ къвана

Алай йисан 16-сентябрдиз Кцлар районда юргъ къвана. Юргъади Кцлар шегьердихъ, гьакъни Цлалагур ва Цуру Худат хуьрерихъ зарар хкьурна. Санлай инра 19 квал цин кланик амуькна, 3 квал чкьана.

Республикадин талуьк министерстводин кефер патан региондин меркездин кваллахдарри 3 кас хаталувилай хвена. Вичихъ зарар хкьур са кас кьеверай акьудна. Юргъади хкьурай зарар арадай акьудун патал вири крар кьилиз акьудзава.

ЧЕХИ СУВАР

Дербент - 2000

Къуд йис инлай вилик, 2006-йисан 15-июлдиз Дербентда хъайи Россиядин Федерациядин Президент В.В. Путина шегьердин дегъ чларин гуьмбетриз килигна лагъанай: «Чна вирида санал Дербентдин юбилей кьейд авуна кланзава. Инаг вири инсаният патал надир чка я.»

Ингъе алай йисан 19-сентябрдиз Дербентдин 2000 йисан юбилей гегьеншдиз кьейд авуна. Суварин мярекатда Россиядин вири регионрин векилри, гьакъни къецепатан 40 уьлкведай агай 5 агъзур инсанди иштиракна. Эхиримжи йисара гуьнгьуна хтунвай къадим шегьердин кьилди безетмишнавай куьейра агъзурралди инсанри лугъуз-хуьрез, гьилера цуьквер, «Дербент чи дамах я», «Тарихдин къеб-Дербент», «Аваз хьурай халкъарин дуствилин макан тир Дербент!» хътин транспорантар аваз сад-садаз сувар барка ийизвай.

Шегьердин вири пипера сувар гурлуудиз кьейд авуна. Нарин келеда тухвай мярекатар, куьгъне магьалда тешкил авур халичайринни сумагрин къалурун, ина яшамеш жезвай лезги, азербайжан ва табасаран халкъарин адетар, ацукьун-къарагъун, меденият, куьлер къалурдай сегънеяр, са шумуд члалал лагъай маняр иллаки рикел аламукьдай бур хъана. Шегьердин кьилин майдандал, 2 агъзур квадратметрдин чилел члугунвай халичадин шикилди вири гьейранарна. Гьам чкадин, гьамни къецепатан уьлквейрин журнали-

стри Дербентдикай гегьенш материалар гьазурна. 30-дав агакьна уьлквейрин телевиденийри къадим шегьердай репортажар гана.

Алай йисуз Дербентдин 2000 йисан юбилей кьейд авунатлани, гьакъикьатда адан 5000 йис я. Твар-ван авай археолог, тарихдин илимрин доктор, профессор Александр Кудрявцева 30 йисуз ина тухвай ахтармишунрин нетижа яз субутна хьби, гилан Дербентдин чилерал инсанар сифте яз 5000 йис инлай вилик яшамеш жез гатлуннай. Цудралди археологиядин амуькьайринни икел тирди субутзава.

Къе Дербентди вири дуьнья патал кьиметлу тир 400-далай гзаф тарихдин гуьмбетар хуьзва. Вичин твар Къурьанда гьатнавай и шегьердин вири гуьмбетар 2003-йисалай ЮНЕСКО-дин къаюм-вилик ква. Къе ина 130 агъзурдав агакьна агьалияр яшамеш жезва. Шегьерда дуьньядин стандартрив къадай цийи микрорайон кутунва. Дербентда электрондин санайи, чехир гьасилдай санайи иллаки вилик фенва. Ина цийи технологийрикай менфят къачузвай шумудни са фирмаяр кардик ква. Виликай къезмай са шумуд йисан къене Дербент кьиле Россиядин виридалайни чьехи туризмдин меркездиз элкьуьрда.

Тамилла БЕКЕРОВА,
Дагъустан
Республикадин
Дербент шегьер,
муаллим.

ЧАКАЙ КХЪЕНАЙ...

Къадарсуз хиперин суьруьяр хуьзвай, чьехи багьлар кутазвай лезгийр Къафкъаздин гзаф халкъарилай девлетлу я. Лезги лежберри цийи никлер тебиатдин патай зарар хкьун тавуртла, гьамшиша бегьерлу жедат. Зегьметдал гзаф рикел алай лезгийр гьа чпин кьилел даим жив алай Шалбуз дагъ, Базардуьзи, Шагъ дагъ хьиз такабурлу, жуьрэтлу, неинки мугьмандиз, гьакъни вири маса халкъариз гьуьрмет ийиз алакьдай инсанар я.

Мор Дечи,
Венгриядин алим ва сиягьатчи
1902-йис.

Дербент вири инсаният
патал надир чка я.

В.В.Путин,
РФ-дин Президент

Цийивилер

www.samurpress.net

IV ктабдин кьалурун

И йикъара Бакудин Спортдин Залда дуьньядин халкъариз талукъ тир IV ктабдин кьалурун-мекера кьиле фена. Ина чи

уьлкведин 100, гьакъни 30 кьецепатан уьлкведин цудралди ктабханайринни полиграфиядин карханайрин кьвалахдарри иштиракна. Мяркат республикадин медениятдин ва туризмдин министр Эбульфес Къараева ачухарна.

Алай йисан кьалурун-мекера виликан йисариндалай тафаватлу хьана. Ина генани гзаф уьлквейрин карханайри иштиракна. Алатай йисуз чи республикади ихьтин 15 мяркатда иштиракна.

Чирвилерин карханаяр

Закъаталада чирвилерин карханайрин – юкван мектебрин кьадар кьвердавай пара жезва. И йикъара райондин Вини Тала хуьре 450

чкадин, гьакъни Кебелуба хуьре вишдалай гзаф чкадин мектебар кардик кутуна.

Мектебра аялар ва муаллимар патал герек тир вири жуьредин кьулайвилер арадал гьанва. Хуьредин агъалийри цийи мектебар кардик кутунай Азербайжан Республикадин Президент Илгъам Алиев ва Гьейдар Алиеван Фондунин президент Мегърибан Алиевадиз разивал кьалурна.

Кьубада цийи мектебар

Эхиримжи 23-йисан кьене Кьуба районда 80-далай гзаф цийи мектебар эцигнава. Алай вахтунда Хьимил кьишлах хуьре 220, Меске-Хаже хуьре

180, Эрмеки хуьре 130, Афуржа хуьре 120, Чартепе хуьре 180, Эспараст хуьре 180 чкадин мектебар эцигзава. И мектебрикай да бязибур кардик кутун патал гьазур я. Зердаби посёлкда интернат мектеб цийи кьилелай гуьнгуьна хтунва. Исятда ина алава дараматар эцигзава.

Мад кьве кьватал

Азербайжанда мад кьве медиадин кьватал арадал кьведа. И йикъара талукъ идаради кьабулай кьарардив кьадайвал, Азербайжан Республикадин

Президентдин патав гвай ватандашриз кьулдугъдай ва социал инновацийрин гуькуматдин агентстводи (ASAN) радио ва «СВС Sport» MMC-ди спортдин телеканал кардик кутада. И тешкилатриз радио ва телеканалди 6 йисуз кьвалахдай махсус разивал (лицензия) ганва. И вахт тамам хьайила, цийи кьарар кьабулда.

Хьсанвилехъ хьвер жед, писвилехъ - хер.

Лезги халкъдин мисал

Лезги шайрлеринин Азербайжан дилинде ярадикалиги

MÖNKƏM TƏMƏLLİ ƏDƏBİ ƏLAQƏLƏR

Ləzgi-Azərbaycan ədəbi əlaqələrindən söhbət açarkən bu əlaqələrin xalqlarımız arasında əsrlər boyu mövcud olan dostluq və qardaşlıq əhəmətlərinə söykəndiyini və böyük sınaqlardan çıxdığını xüsusilə qeyd etmək lazımdır. Bu mənada XVIII əsr örnək sayıla bilər. Həmin dövrdə ləzgi və Azərbaycan şairlərinin bir-birinə mənəvi bağlılığı, onların yaxın sənət əlaqələri haqqında əlimizdə kifayət qədər tutarlı faktlar vardır.

Ləzgi ədəbiyyatı və ümumilikdə Dağıstan ədəbiyyatı tarixində öz zənginliyi ilə seçilən XVIII əsr bizə bir sıra məşhur sənətkarlar bəxş etmişdir. Həmin dövrün ədəbiyyatını tədqiq etmiş bir sıra alimlərin qeyd etdikləri kimi, bizə 30-dan çox şairin həyat və yaradıcılığı haqqında məlumatlar gəlib çatmışdır. Onların arasında Silingli Buka, İxrek Rəcəb, Yalsuq Emin, Ləzgi Əhməd, Səid Əhməd, Leyli Xanım, Axtılı Nazım, Mirzə Əli, Ruxun Əli, Müşkürlü Sərfinat, Səid Xaçmazlı, Küçxür Səid və başqaları vardır. Bu şairlərin zəngin ədəbi irsi olmuş, onlar özlərindən sonra maraqlı sənət abidələri qoymuşlar.

Qeyd etdiyimiz dövrün başlıca səciyyəvi xüsusiyyətlərindən biri ləzgi şairlərinin bir neçə dildə yazıb-yaratması olmuşdur. Bu baxımdan bir sıra tədqiqatçılar XVIII əsr ləzgi şairlərini aşağıdakı qruplara bölmələr:

ləzgi dilində yazıb-yaradanlar;
ərəb dilində yazanlar;
fars dilində yazanlar;
ləzgi, ərəb və fars dillərində yarananlar;
ləzgi, ərəb, fars və türk dillərində yarananlar;
ləzgi və Azərbaycan dillərində yazanlar;

Azərbaycan dilində yazanlar.
Bu klassifikasiya XVIII əsr ləzgi şairlərinin dünyagörüşü, savadı, eləcə də ana dili ilə yanaşı digər dillərdə də yazıb-yaratmaq istedadları haqqında aydın təəvvür yaradır.

Təkcə lirik şeirlərlə deyil, həmçinin ictimai-siyasi mövzularda qələmə aldıqları poeziya nümunələri ilə də xalqın dərin məhəbbətini qazanmış İxrek Rəcəb, Yalsuq Emin kimi şairlər ancaq ləzgi dilində yazdıqları halda, Küçxür Səid, Ləzgi Əhməd və başqaları ləzgi dili ilə yanaşı, Azərbaycan dillində də qiymətli söz inciləri yaratmışlar. Mirzə Əli Axtılı və Səid Əhməd kimi şairlər isə dörd dildə yazıb-yaratmaqla seçilmişlər.

Uzun illər Azərbaycan Dövlət Əlyazmaları İnstitutunun arxivində maraqlı axtarışlar aparmış filologiya elmləri doktoru Mövlud Yərəhmədovun söyləri sayəsində ləzgi dili ilə yanaşı türk, ərəb və fars dillərində şeirlər yazmış və öz dövrlərində kifayət qədər tanınmış onlarca ləzgi şairinin adı ədəbi aləmə çatdırılmışdır. Bu mənada onun 1985-ci ildə Bakının “Elm” nəşriyyatında işıq üzü görmüş “Azərbaycan – Dağıstan ədəbi əlaqələri tarixindən” kitabı əvəzsizdir. Həmin kitabda alim VIII əsr ləzgi şairlərindən Silingli Buka, Ləzgi Əhməd, Müşkürlü Mustafa, Mirzə Əli Axtılı, Leyli xanım, Seyid Əhməd, Küçxür Səid, Axtılı Məhərrəm, Axtılı Zakir və digər qələm sahiblərinin həyat və yaradıcılığı haqqında maraqlı məlumatlar verib.

Ləzgi ədəbiyyatının parlaq simalarından biri olan Küçxür Səid haqqında ilk məlumatı Dağıstanın xalq şairi Süleyman Stalski vermişdir. 1767-ci ildə Dağıstanın Küre xanlığının Küçxür kəndində anadan olmuş Səidin həyatı məhrumiyyətlər içində keçmişdir. Ləzgi bədahətən şeirlər deyən, gözəl tütək çalan Küçxür Səidin Dağıstanı və Azərbaycanı qarış-qarış gəzib dolması, Azərbaycan aşığı ilə dostluq etməsi, Azərbaycan aşığı yaradıcılığını mükəmməl bilməsi haqqında maraqlı məlumatlar vardır. Bir neçə il Azərbaycan da yaşayan, məclislərdə Azərbaycanın usta aşığı Abbas Tufarqanlı, Qurbaninin, Sarı Aşığın qoşma və gəraylılarını söyləyən, “Koroğlu” dastanını danışan şairin sorağı eldən-elə yayılmışdır. O, 1797-ci ildə Dağıstana, doğma Küçxür kəndinə qayıtmışdır. S.Stalskinin məlumatına görə, istibdad əleyhinə, xan və bəylərin zülmünə qarşı yazdığı kəskin satirik şeirlərinə görə Küre mahalının xanı Surxay xanın əmrilə Küçxür Səidin gözləri çıxarılmışdır. 1812-ci ildə vəfat edən şairin alovlu şeirləri bu gün də xalqın yaddaşında yaşayır.

Həyatı və yaradıcılığı haqqında əlimizdə kifayət qədər məlumatlar olmayan, lakin ləzgi xalq ədəbiyyatı ənənələri ruhunda yazdığı bir-birindən gözəl və məzmunlu şeirləri dillərdə dolayan Miskincəli Leyli xanımı müasirlərindən fərqləndirən cəhətlərdən biri onun ləzgi dili ilə yanaşı, ərəb, fars və türk dillərində də gözəl poeziya nümunələri yaratması olmuşdur. Bu mənada o, təkcə Dağıstan ədəbiyyatında deyil, həmçinin Şərq ədəbiyyatında da özünəməxsus yer tutmuşdur. Onun şeirləri Dağıstanda və Azərbaycanda geniş yayılmışdır. Məşhur folklorşünas alim Salman Mümtaz 1936-cı ildə Bakıda nəşr etdirdiyi “El şairləri” kitabına Leyli xanımın azərbaycanca qələmə aldığı “Eyləmə” qoşmasını və Lətiflə olan deyişməsinə vermişdir. Həmin deyişmədən Leylinin Dağıstanın Miskincə kəndində doğulduğu, Abdulla bəyin nişanlısı olduğu, həm də Azərbaycan ədəbi dilini mükəmməl bildiyi bəlli olur:

Lətif:
Dağıstandan gələn gəlin,
Mən səni mehman eylərəm.
Ox ataram, sazın sınır,
Könlünü viran eylərəm.

Leyli:
Mənim adım Leyli xanım,
Bədənimdə oynar qanım.
Abdulla bəydir cavanı, m,
Lətifü büryan edərəm.

Ləzgi və Azərbaycan dillərində yazdığı qoşma, gəraylı, təcnicləri ilə həm Dağıstanda, həm də Azərbaycanda tanınmış Səid Əhmədin bizə gəlib çatan şeirlərində onun incə təbi, səlis deyim tərz, poetik obrazları aydın hiss olunur. Səid Əhmədlə bağlı iki fikir mövcuddur. Bəziləri Səid Əhmədin nadir şahın zülmünə tab gətirə bilməyib vətəni tərk etdiyini, qürbət ellərdə didərgin olduğunu, digərləri isə onun silaha sarılıb qəhrəmanlıqla döyüşdüyünü iddia edirlər. Özündə sonra qürbət acıları ilə süslənmiş şeirlər miras qoyan şairin gənc yaşlarında dünyasını dəyişdiyini ehtimal olunur.

1705-ci ildə Dağıstanın Küre mahalının Siling kəndində dünyaya gəlmiş, 1760-cı ildə, İran şahı Nadirin Dağıstana hücumu zamanı dünyasını dəyişmiş Silingli Buka (Abukar) dövrünün tanınmış şairlərindən olmuşdur. Kamil təhsil görmüş bu adam alim kimi də şöhrət qazanmışdır. XIX əsrin dahi ləzgi şairi Yetim Eminin ulu babası olan Silingli Bukanın bizə gəlib çatan şeirləri arasında onun ləzgi dili ilə yanaşı, Azərbaycan dilində də qələmə aldığı poeziya nümunələrinə təsadüf olunur. Şairin lirik şeirlərinin əksəriyyəti qoşma janrında qələmə alınmışdır. Silingli Buka ilə bağlı məlumatları bizə tanınmış alimlər Qalib Sadiqi və Mövlud Yərəhmədov çatdırmışlar. M. Yərəhmədovun “Dağıstan töhfələri” kitabında dərc olunmuş “Gələnlər” rədifli şeir Silingli Bukanın Azərbaycan poeziya dilinə necə sənətkarlıqla yiyələndiyini aydın göstərir:

*Ey ağalar, baxın yola,
Bir əcəb insandı gələnlər.
Yaxa açığı, cənnət bağı,
Sərvi-xuramandı gələnlər.*

Dövrünün məşhur şəxsiyyətlərindən biri olmuş, özünün yaratdığı mədrəsəyə uzun illər rəhbərlik etmiş, burada dərs demiş Mirzə Əli Axtılının tərtib etdiyi dərsliklərdən Dağıstanın və Azərbaycanın mədrəsələrində dərs vəsaiti kimi istifadə olunmuşdur. Azərbaycan ədəbiyyatını mükəmməl bilən və sevgi ilə onu təbliğ edən maarifçinin 1745-ci ildə tərtib etdiyi kitabı Nasimi, Füzuli, Nişad Şirvani, Vidadi, Vaqiflə yanaşı, Axtılı Zakirin və Axtılı Nazimin şeirlərini də daxil etməsi sonuncuların öz dövrünün tanınmış şairləri olduğunu deməyə əsas verir. Mirzə Əli Axtılı özü də gözəl şair olmuş, ləzgi və Azərbaycan dillərində qoşma və gəraylılar yazmışdır.

Sədaqət KƏRİMOVA

Yeni kitab

SƏRRAST TƏNQID ATƏŞİ

Professor Nadir Məmmədlinin rəhbərlik etdiyi “Elm və təhsil” nəşriyyatı tanınmış yazıçı-jurnalist, “Kırpi” satira-yumor jurnalının baş redaktoru, Azərbaycan Respublikasının əməkdar mədəniyyət işçisi Polad Qasımovun “Kreslo günahı” adlı növbəti kitabını çapdan buraxıb. Kitaba müəllifin son illər qələmə aldığı felyetonlar, lətifələr, gülməçələr və atmacalar daxil edilib. Yeni kitabda ver-

rilməmiş satirik yazılar bürokrat, rüşvətخور vəzifə sahiblərinə, dövlət əmlakını talayanlara, insanları gəzgələ salan idarə rəhbərlərinə, var-dövlət hərislərinə, şöhrət düşgünlərinə açılan sərrast tənqid atəşidir.

Kitabdakı “Kreslo günahı”, “Düzələmə oxşamır”, “Pullu kişilərə dövətnamə”, “Zarafatla demişəm”, “Bıgın altı”, “Yuxarının işi” və digər yazılar felyeton janrının gözəl nümunələri

kimi diqqəti çəkir. Bütün felyetonlar tanınmış rəssam Hafiz Nəsiroğlunun çəkdiyi karikaturalarla birlikdə verilib. Bu, kitabı daha da oxunaqlı və cəlbedici edir.

Cəlil Məmmədquluzadə məktəbinin layiqli davamçılarından olan P.Qasımovun nəfis tərtibatla, böyük tirajla çap olunmuş yeni kitabının redaktoru şair-jurnalist Müzəffər Məlikməmmədovdur.

Samir TEYMUROV

(Эвел газетдин 2015-йисан 29-август тилитда)

Ватандин кьван

Аваранви Абдулкерим эфендиди ракъурай «Ватандин кьван» шириди вичиз гзаф эсер авур Ибрагим эфендиди адаз чар кхьена. И чарче ватандин гьасрет, гьиссерал звал гьидай хьтин таъсирлу цларар авай. Ибрагим эфендиди кхьенай: «...Играми стха, ви шириди зун юзурна. Зи вилерикай хайи Стлур, хайи даглар, а дагларик къуьн кутунвай кьванерни кьвалар, Лезгистандин чил карагна. Вун гьахьлу я, гьакьикъатдани «Гьурбатдин диганвай женнетар вири Ватандин кьланвай са кьванцихь галач.» Ингье завай ватандиз хьфиз жезвач. Ваз хьфиз кьланзавагта, зани куьмек гуда. Зун чехи везирдихь галаз мад гьилера рахана. Ада ваз медреса кардик кутаз куьмек гуда лагана. Зи стха, и мукьвара за вал мад са чар ракъурда. Ана вуна вуч авуна кьланзавагта кхьиди. Гьавилай са кьадар вахтуналди хьфиз тади кьачумир.»

Гьа са вахтунда Ибрагим эфендиди султандизни чехи муфтийрин, кадиаскеррин, гьукумат идара ийизвай ксарихь галаз алакьада авай уламайрин пачагьлугь инсанрин вилей везгезвай гьерекатрикай чар кхьенай. (Килиг: Ch.Pertusier. La Bosnie. P. 1822. ч. 376). И чар келай султанди диндин къуллугьчийри чпин ихтияррикай менфят кьачуна ийизвай чуру крарал эхир эцигун патал кьелен кьарар къабулнай. Гьа кьарардив кьадайвал, чехи везирдин буйругьдиди Ибрагим эфендиди Гьелеб шегьерда и рекьяй гьерек тир дегишвилер кьиле тухванай. Вичихь ихьтин нуфуз авайвилей Ибрагим эфендидилай Абдулкерим Аваранвидиз куьмек гуз алакьна. Ада вичин ватангьли султандин кьесепатан крар кьиле тухузвай везирдин кьилив ракъурна. Везирдини гьерек тир вири куьмекар гана ам Кьафкьаздиз рекье туна.

Аварандал хтана вичин мукьвакьилийрал кьил чулгур Абдулкерим гьежар тавуна Кьубада медреса кардик кутаз эгечина. Са береда I Султан Магьмуд вичин кьилив ракъурай Мегьмет пашадин куьмекдалди Турькиядиз келлиз феий аваранви Гьасан эфенди ва хуьрелви Магьмуд эфендидини и карда адаз куьмек гана.

Турькияди а члавуз Абдулкерим эфенди хьтин ксариз куьмек гун дуьшуьшдин кар тушир. Гьам султан, гьамни урус пачагь Кьафкьаз гьилик ийиз алахьзавай. Гьавилай гьам турьквериз, гьамни урусиз ина чпин нуфуз авай векилар хьана кьланзавай. Гележегда абурун куьмекдалди халкь чпихь ялун патал ина чарасуз тир. Амма Абдулкерим эфенди ватандиз хтай XVIII асирдин 50-йисарин эхирра ина гьалар кьизгьин хьанвай. (Килиг: Р.М.Магомедов. История Дагестана. Махачкала, 1991. С. 129). 1759-йисуз чпин виликан гьаким Мегьамед Гьуьсейн чукурай Дербент ханлухдин агьалийриз уцмий Эмир Гьамзадин гьилик акауникай кичьезвай. Гьавилай абуруз Фетали хандивай куьмек кьлан хьана. Гьеле 20 йиса аваз Салаян аялат кьуна кьилди гьаким хьайи Фетали гзаф алакьунар авай кас тир. 1758-йисуз адан буба Гьуьсейн Али ханди вичин дуьнья дегишарайла Фетали Кьубадин хан хьанай. (Килиг: АВПР. Ф. 128. 1758. Д. 1. Л. 34). Дербентдин агьалийриз вичивай куьмек кьлан хьайила Кьубадин ханди абуруз ваь лагьанач. Са кьадар вахтундилай ада Дагьустандин са бязи гьакимар – шамхал, уцмий, Табасарандин ва Акуша-Даргодин кадияр вичихь ялна 1759-йисан ноябрдин вацра Фетали хан Дагьустандин гьакимрин ва шегьердин агьалийрин куьмекдалди гьамни Дербентдин хан хьана. Уцмий Эмир Гьамзадин вах Тутубике кьачур Фетали ханди вичин даяхар генани мягькемарна. (Килиг:

Р.М.Магомедов. История Дагестана. Махачкала, 1991. С. 130).

Вичихь гегьенш дуьньякьатлунар авай, илимдихьни чилвилерихь ялзавай Фетали ханди Абдулкериман ниятдикай хабар кьурла адаз вичин кьилив эверна. Гьакимди эфенди хьсандиз къабулна, адахь галаз гзаф суьгьбетна. Абдулкерим эфендидин савадлувликайни ацукуьн-кьарагьуникай хуш атай Фетали ханди адаз лагана: «Медреса кардик кутун хьсан кар я. Зани жуван патай ваз куьмекар гуда. Ингье ина диндин илимрихь галаз санал тлебии илимарни чирайтла хьсан я.»

Хандин теклифдикай хуш атай Абдулкерим эфендиди гьакьни авуна. Адал кьведалди Кьуба ханлухда авай медресайра анжах диндин илимрин, Рагьэкьчдаиди патан схоластикадин тарсар гузвай, гьакьни араб ва фарс чалар чирзавай. Абдулкерим эфендиди кардик кутур медресада сукьтайриз ибурулай гьейри математикадин, астрономиядин, географиядин, этикадин, философиядин тарсарни гуз гатлунна. Гьа са вахтунда ина турьк чални чирзавай. Тарихдин чешмейрай малум жезвайвал XVIII виш йисан эхирра и медреса келай са бязи лезгийр вири Кьафкьаздиз сейли хьанай. Дагьустанви алим Али Каяева абурукай пуд касдин – Имам Шамилан муьридар хьайи цехуьльви Гьажи Али Аскеран, тигьиржалви Эмиралидин ва вич асул Стлурай тир кьубави Мегьамедан тварар кьунва (Килиг: Каяев А. Биография дагестанских ученых. Рукфонд ИИЯЛ ДНЦ Российской АН. Д. 1678).

Са шумуд йисан кьене Кьубадин агьалийрин патай чехи гьуьрмет кьазанмишай Абдулкерим эфендидин

АБДУЛКЕРИМ ЭФЕНДИ

агалкьунрикай хабар кьур Фетали ханди адаз вичин кьилив эверна лагана: «Заз ханлухда диндин рекьяй крар тухудай акьуллу кас гьерекзава. И кар анжах валай алакьада. Хьсандиз фагьумна заз жаваб це.»

Пуд югь алаатайла Абдулкерим эфендиди вич хандин теклифдал рази тирди малумарна ва цийи къуллугь кьилиз акьудиз гатлунна.

Крар тухузвайди

Дербент гьилик авурдалай къулухь Шамахи ханлухдин чилерин са пай, гьакьни Жаватдин ва Мугьбандин муькар кьур Фетали хан хьсан сердер тир. Адаз ханлух гегьеншарун ва мягькемарун патал диндикай генани гегьеншдиз менфят кьачуз кьланзавай. Агьалияр гьикьван диндал кьлеви хьайитла, ханлухни гьакьван кьевиди жеда лугьзвай ханди. Бес и кар патал вуч авуна кьланзавай? Суалдиз Абдулкерим эфендиди икI жаваб ганай: «Виринра – хуьрера, шегьерра ислам мягькемарун, хуьрерин мисклинкар мектебар, шегьерра генани гзаф медресаяр кардик кутун чарасуз я. Амма гзаф хуьрерин мисклинкар гуьнгьуьна авач. ЧкIизвай мисклинкар чкадал цийибур кьажна кьланзава.»

Тарихдин чешмейрай акьвазвайвал, са шумуд йисан кьене Кьуба ханлухда и месэлаяр гьалун патал гзаф крар кьиле тухванай ва диндин роль генани хжаж хьанай. И карди гьакьни Фетали хандиз чехи ва гужлу къушун арадал гьидай мумкинвал ганай. Кьушундин сердер кьубави Мирзе бег Баят тир.» (Килиг: Абдуллаев Г.Б. Из истории северо-восточного Азербайджана в 60-80-х гг. XVIII века. Баку, 1958. С. 36-52). Ихьтин къушундин куьмекдалди Фетали ханди 1768-йисал кьведалди Салаян-дилайни Дербентдилай гьейри Баку ва Шамахи ханлухарни вичиз табиярнай. (Килиг: Мад гьана).

А.Бакиханова «Гюлистан-и Ирам» ктабда кхьейвал, «вичин акьуллуви-

лелди, игьтиятлувилелди, захавилелди ва алакьунралди Кьафкьаздин тарихда машгьур хьайи Фетали хан дерин фагьумар авай, кар алакьдай, патав гвай инсанар жував гуьр ийидай, душманар лагьайтла, лап четин гьаларани зайифариз алакьдай сердер тир.» Ада вичиз вафалувилелди къуллугьзавай, кьушундиз гзаф лезгийр желб авур Абдулкеримаз разивал кьалурун патал кьуд чехи лезги хуьре медресаяр кардик кутунай.

Фетали ханди Абдулкерим эфендидикай дипломат хьизни менфят кьачузвай. 1763-йисуз ханди ам Шекидин гьакимдихь галаз икьрар кутлунин патал ракъурнай. Адал кьведалди Шекидиз феий ксаривай чкадин хандихь галаз са меслятдал кьез хьаначир. Ингье Абдулкерим эфендиди са шумуд йикьан кьене гьаким чалахьарна хьи, Кьубадин хандихь галаз икьрар кутлунайтла, Шамахин хандивай кьез басрух гуз жедач. Ханлух чапхунчийрикай хуьн патал Фетали ханди вири жуьредин куьмекар гуда. Абдулкерим эфендиди гьайи чалахьардай делилрилай къулухь Шекидин хандиз лугьудай гаф жегьанач ва Фетали хандихь галаз терефдар хьана. (Килиг: ГАРД. Ф. 379. Оп. 1, ед. хр. 540, л. 37).

И терефдарвал пуд йисуз кьиле фена. Кьуд лагьай йисуз Шекидин ханди икьрар рикелай ракъурна. Имни себебусуз тушир. 1767-йисуз Фетали ханди Шамахидал везгьейла Шекидин хан шамахвийриз куьмек гуз алахьнай. И члавуз Кьубадин хандихь Абдулкерим эфендини галай. Шамахи шегьердив агакьиз са шумуд верс амаз кьубавийри Муьнжи кьеле кьуна. И карди чкадин хандихь кьалабулух кутуна. Ада Фетали хандихь галаз женг чулгун патал Шамахи ханлухдин лезгийрикай турькгуьрнавай къушун ракъурна. Идакай хабар кьур Фетали ханди Абдулкерим эфендидин куьмекдалди и къушун вичихь ялун кьетI авуна. Гьакимдин буйругьдив кьадайвал, Шамахиндин къушундин чехибурун кьилив феий эфендиди абуруз лагана: «Куь къушунди авайбуру лезгийр я. Чи къушундин чехи пайни лезгийр тирди чир хьухь. Гила лезгийр лезгийрин ивиар экьичдани?» И гафари Шамахиндин къушунда авай лезгийриз гзаф эсерна ва абур вири сад хьиз Фетали хандин патаз элячина. Чара атIай Шамахиндин гьакимар Фетали хандиз табий хьана. Шекидин хандини вичин къушун къулухь ялна.

Са кьадар вахтар алаатайла Шамахиндин гьакимри хьайи крар рикелай ракъурна ва Фетали хандиз харжи гун акьвазарна. И члавуз Шекидин хандини абурун пад кьуна. Идакай хьел акаатай Кьубадин ханди 1768-йисуз кьвед лагьай гьилера Шамахидал везгьена. Чанда кичI гьатай Шекидин хан кьубавийриз куьмек гуз эгечина.

Фетали ханди басрух гайи члавуз Цийи Шамахиндин (гилан Агьсу) гьаким Набир шагьдин налог кьватIай Мегьамед Али, Куьгьне Шамахиндин гьаким Мегьамед Саид ва адан стха Агьаси тир. Фетали ханди эхиримжи кьвед есирда кьуна. Мегьамед Саид дустагьханада туна, Агьасидин вилер акьудна буьркьуь авуна. Ахпа Шамахи ханлухдин чилер Кьубадинни Шекидин ханлухдин арада пайна. (Килиг: Забит Ризванов, Ризван Ризванов. История лезгин. Махачкала, 1990. С. 24).

И вакьийрилай къулухь Абдулкерим эфендиди са шумуд йисуз Кьубадай акьат тавуна вичин крар кьиле тухвана. Авайвал лагьайтла, адаз Фетали ханди маса ханлухриз басрух гана абурун чилер кьуникай хуш авачир. Гьа вахтунда ада «Чапхунвилер» твар ганвай са шири кхьенай.

Муьзеффер МЕЛИКМАМЕДОВ (Гуьгь ама)

Гьурбатдиз акьатайди ватандихь шехьда.

Лезги халкьдин мисал

Цийивилер

www.samurpress.net

100 мектеб агалда

Дагьустанда 100 мектеб агалун мумкин я. Республикадин прокуратуради тухвай рейдин вахтунда икьван мектебрехь лицензия авачирди малум хьанва.

Талукь министерстводи рехь гайи татугайвилер себеб яз са бязи мектебра гьелени къулай шартIар авач. Дагьдин хуьрера авай са кьадар чирвилерин карханаяр генани пис гьалда ава. 103 мектебди цийи келунин йис лицензия авачиз гатлуннава.

2016 – йисни чимида жеда

Чехи Британиядин метеорологри 2016-йисни гзаф чими йис хьиз тарихда гьатда лагана малумат ганва. Абуру лагьайвал, дуьньядин са пата инсанри чимивилерикай азият чулгвадай члавуз Европада гад сериндиз алатда.

Алай йисан гатуз гьава 1990-йисав гекьгайла 0,68 дережа кьван артух чими хьана. Пешекарри кьейдзава хьи, Секин океанда температур хкаж хьуниз таъсирзавайди Эль-Нино вакьиа я. Гьам себеб яз океандин ятар терсина патяхь элкьвенва. Гьар вад йисалай сад кьиле физвай и вакьиадин нетижада кьурагь яз-яз марф кьвазва, гьакьни марф кьваз-кьваз кьурагьвал арадал кьеззва.

Ихьтин гьалар кьедаиди йисузни жеда. Метеорологри лугьзвайвал, 2016-йисуз Кьиблепатам Африкада, Рагьэкьечдаиди Азияда ва Филиппинда кьурагьвилер генани артух жеда, Кьибле Америкадиз гзаф марфар кьвада, Калифорнияда кьурагьвилер куьтягь жеда.

400 набутдиз машина гуда

Чи республикадин талукь министерстводин кьил Селим Муслимова и йикьара набут инсанар шадардай малумат гана. Ада лугьзвайвал, алай йисан эхирдалди 400 набут патал кьилди машина чара ийида. Абурукай виш машин и вацран кьене пайда, амайбуру чара-чара вахтара гуда. С.Муслимова гьакьни лагьанва хьи, 2016-йисуз республикади и рекьяй 280 машин чара ийида. Гьукуматди набутрин кьайгьу чулгунин чешне тир и акция инсанри разивилелди къабулнава.

Велосипедар патал руьштер

Велосипед гьалзавайбуру Бакудин куьчейра гьихьтин азият чулгаватIа виридаз хабар я. Абуру акурла Европадаин шегьерар рикелел хкьведа. Ингье мукьвара Азербайжандин кьилин шегьердин куьчейрани велосипед гьалзавайбуру патал кьилди руьштер арадал гьидида. Са кар ава хьи, Бакудин вири куьчейра стандартив кьадай ихьтин руьштер турькуьриз жедач. И кар сифте яз цийиз кутазвай рекьера кьилиз акьудда. Гьакьни шегьердин гьяркьуь куьчейрани дегишвилер тухуда.

Бакудин куьчейриз иервал гузвай са цийивал лагьайтла, виридан рикляй хьанва. Са шумуд куьчеда кутунвай яру асфальт инсанри хушдаказ къабулнава, ада шегьердин иервал артухарзава. Гила маса куьчяр патални ихьтин асфальдикай менфят кьачуда.

ЛЕЗГИ ЧІАЛ ГЪИКИ ХУЪН?

✉ Играм редакция! За кез и чар дуьшубдай кхьенвайди туш. Вири дуьндиз сейли композитор Уьзейир Гъажигево дидедиз хъайи югъ, адан 130 йис кьейд авур и йикъара зун и камалгълидин яратмишунрихъ галаз мад гъилера таниш хъана. Заз и камалгълиди 109 йис инлай вилик лагъай гафар гъатна. Ада «Иршад» газетдин 1906-йисан 3-декабрдиз акъатай тилитда кхьенай: «Эй миллетдин къадир авайбур! Ксанвай миллетдин яхадикай къуна юзура хьи, ахварай аватрай. Эгер и миллетдиз вичин усалвилелай гъил къачуз къанзавачтла, куьне адалай гъил къачумир, гъа куь гафарив къадайвал гъерекат ийиз мажбур ая, эхирдай ада вичи кез разивал къалурда.»

Уьзейир бегди алай аямдив къазвай и гафар саки чи лезгийри лаганвайбур я. И миллет гъикъ юзури хьи, ам ахварай аватрай? Ада лезги чІалал къатзавай республикадин «Самур» газетдиз гуьмек гурай. Хайи чІалан къайгъу чІугурай. Чи чІал дуьндиз кхьенвайди ва девлетлу чІаларикай тирди къатгурай. И чІал хуьн патал чун вири сад хъиз алахъна къанзава. Авайвал лугъун хьи, исятда мектебра лезги чІалан тарсарин ери лап агъуз дере-

Эй миллетдин къадир авайбур! Ксанвай миллетдин яхадикай къуна юзура хьи, ахварай аватрай. Эгер и миллетдиз вичин усалвилелай гъил къачуз къанзавачтла, куьне адалай гъил къачумир, гъа куь гафарив къадайвал гъерекат ийиз мажбур ая, эхирдай ада вичи кез разивал къалурда.

Уьзейир ГЪАЖИБЕГОВ,
«Иршад» газет, 1906-йисан 3-декабрь, № 277

жадинди хъанва. Вучиз лагъайтла республикада лезги чІалан муаллимар гъазурзавач, ктабар чапзавач. И четинвилер арадай акъудун патал республикадин гъукуматди чаз куьмек гана къанзава. Гъайиф хьи, ихътин куьмек гузвач. Гъавилай гъич тахъайтла чна чаз куьмек гун. Чахъ мумкинвилер авай ксар авачиз туш. Бес абур и месэлаяр гъялиз мус гуьмек гуда? Мус абур халкъдив агатда? Ихътинбур сад садал гъалтайлани маса чІаларал рахада, дидед чІалал рахадач. Ихътинбуруз лезги лугъуз жинни?

Исятда чи вилик кьве чІехи месэла акъвазнава. «Сувар» ансамблдин 20 йисан, «Самур» газетдин 25 йисан юбилеяр кьейд авун. И крар патал гегъеншидиз

РЕДАКЦИЯДИЗ ЧАР

гъазурвилер акуна къанзава. Чун вири «Сувар» ансамблдин гъукуматдин ансамблдин статус гун патал алахъна къанзава. И коллектив шумудни са къецепатан уьлквейриз сейли хъанва. Адал рикъ алайбурун къадар агъзуралди я. Гъавилай гъукуматдивай ансамблдин талукъ статус гун тІалабнайтла хъсан жедай.

23 йис я Бакуда «Самур» газет акъатиз. Ам акъудзавай ксари гъикъван вахт я газет хуьз. Бес чна вучиз абуроз куьмек гузвач? Алай вахтунда Къебеле районада «Самурдихъ» 500-далай гъаф къелдайбур хъанва. Лезгийр яшамин жезвай Къуба, КцІар, Хачмаз, Исмаиллы ва маса район-

рин гъар садани икъван газет кхьейтла жечни? Бакуда, Сумгаитда ва маса шегъерра яшамин жезвай лезгийри вучиз хайи газет квеверай акъудиз куьмек гузвач? Бес я лезгийр, бес я чи усалвилер. Ша, чун жуван чІал, адатар, меденият хуьн патал сад жен. ИкІ тавуртла, виликай къевезмай несилри чуннегъда. Ша, чна идаз рехъ тагун, къегъавилелди жуван лезги тІвар хуьн. Чи бубайри хвейивал...

Шагъисманл ИСМАИЛОВ,
Къебеле район

Мярекат «Самур» газетдин къилин редактор Седакъет Керимовади ачухарна. Ада жегиляр сад-садахъ галаз танишарайдалай къулухъ лагъана: «Ругуд йис инлай вилик ЮНЕСКО-ди дуьндиз чІаларин атлас чапдай акъудна. Ана дуьндиз 6 агъзур чІал авайди къалурнава. Абурукай 2500 чІал къахъзавай чІаларик акатзава. Эгер виликан вахтара са йисуз къвед-пуд чІал къахъзавайтла, гила гъар вацра икъван чІалар къахъзава. Гъа и карди чахъ гъар садахъ къалабулух кутуна къанзава. Чна гъар сада чи хайи лезги чІал хуьн патал ара датІана алахъунар авуна къанзава.

И гафарилай къулухъ С.Керимовади жегиляр келзавайбуруз гаф гана. Абуру чІал хуьн патал вуч авуна къанзавачтла чпин фикирар лагъана, къиметлу теклифар гана.

Гуьлнара Къараханова: – Зи рикел хъсандиз алама. Куьне садра газетда чи машгур алим Гъажигево Гъажигево лагъай ихътин гафар ганай: «ЧІал хуьн патал ам хъсандиз чирна къанзава, чІурна къанзавач.» Заз гъа и фикирдал акъвазиз къанзава. Авайвал лугъун, чІалан къайгъу виридалайни гъаф чи зарийри, журналистри, са гафуналди къелемгълийри чІугуна къанзава. Амма гъайиф хьи, бязи чІавуз чи зарийри чІал чІурзава. Жуван хайи гафар аваз чІалаз «сегъер», «сес», «неве», «тая» хътин гафар гъизва. Жегилиризни абурун эсерар келдайла акІ жезва хьи, лезги чІала и гафар гъа икІ кхъена къанзавайди я. Заз чиз, къвенкве чна чи къелемгълийривай чІалаз ихътин гафар тагъун тІалабна къанзава.

Мад са месэладикай лугъун. «Самур» газетди лезги чІалан муаллимар агакъзавач лагъана гъаф кхъенва. Гъаф хуьрерин мектебра муаллимри лезги чІалан тарсар рикІ алаз гузвач. ЧІал къанрзавач. Хайи чІал чирун патал ктабарни авач. Заз чиз, и месэладикай ара датІана мадни кхъена къанзава.

Азизрин Севда: – Дагъустандинни Азербайжандин лезги зарияр са бязи гафар сад хъиз кхъин патал са меслятдал атана къанзава. АкІ хъайитла, чи чІалаз патан гафарни тІмил къведа. Чавай гъар кьве патан лезги зарийрин гуьруьш тешкилна ихътин суьгъбет ийиз хъанайтла хъсан тир.

Са гафни авачиз, аялриз лезги чІал эвелни-эвел дидейри чирна къанзава. Ахътин хизанар ава хьи, дидени буба лезгийр я, амма аялриз чІал чизвач. ЧІал хуьнин къилин шартІарикай сад хизанда а чІалакай менфят къачун я. Хизанда хайи

“САМУР” ГАЗЕТДИН ЭЛКЪВЕЙ СТОЛ

Алай аямда чи халкъдин вилик акъвазнавай виридалайни чІехи везифа хайи чІал хуьн я. Тарих тирвал лезги чІалаз гъикъван басрухар ганатІани, чахунчийривай ам тергиз хъанач. Вучиз лагъайтла чи чІала тарихдин деринриз пун везьенва. Мадан пунрени чи дагълар хъиз мягъкембур я. Чи машгур алим Гъажигево Гъажигево хъсандиз лагъанай: «Лезидин сад лагъай ва виридалайни чІехи къуват адан чІал я. Агъзур йисар алатнатІани, гъикъван квевера гъатнатІани, чи чІал къахънач. Вучиз лагъайтла ам дегъзаманайрин гъаф къудратлу чІаларикай я.»

Халкъдин сейли алимри лагъайвал, чи бубайрилай хъиз чалайни хайи чІал хуьз алахъна къанзава. Хуьн

тавуртла, адан михъвилехъни фасагъатлувилехъ гелкъуьн тавуртла, чІал къвердавай къуьруь жеда, къахъда. Исятда гъаф халкъариз чІал къахъуникай кичле я. Вучиз лагъайтла аям къадардал гъалтайла тІмил халкъарин чІалариз басрух гудайди хъанва. Бес ихътин четин девирда чна чи чІал гъикъ хвена къанзава? Къелемгълийри, чІалан пешекарри и кар патал вуч ийизва? ЧІал хуьн патал жегиляр несилдин хиве гъихътин везифаяр гъатзава?

Гъа ихътин суалриз жавабар жагъурун патал алай йисан 18-сентябрдиз «Самур» газетдин редакцияди нубатдин элкъвей стол кьиле тухвана. Келзавайбуру, къилди жегиляр и месэладикай гегъенидиз веревирдер авуна.

чІалал рахазвачтла, а чІал фад рекьиди. Чи жегиляр хизан туьклуьрдайла и кар рикелай ракурна къанзавач.

Гъялна къанзавай мад са месэла ава. Бакуда ва Сумгаитда яшамин жезвай лезги аялриз мектебра хайи чІал чирзавач. Абуру патал гъич тахъайтла курсар, яни гъяддин йикъан мектебар арадал гъанайтла хъсан жедай.

Рауф Багъиров: – Чавай са бязи лезги гафар авайвал кхъиз жезвач. Месэла, «тар» гаф кхъин патал виликан вахтара кьве «тг»-дикай менфят къачузвайди тир. ИкІ маса гафарни къалуриз жеда. Заз садални жуван фикир илитІиз къанзавач. Амма и месэла гъялна къанзава. Къалар акъудна, гуьже-тарна ваь, акъулдивди, меслятдивди.

Лезгидалди ктабарни тІмил ава. КІелиз къанзавайбуруз абур гъатзавач. Гъавилай гъафбуруз, гъа зи юлдашриз «каркам», «зари» хътин гафар чизвач. Кез гъи

лезги зарияр чиди лагъайла гъафбуру анжах СтІал Сулейманан, Етим Эминан, Къуьчхуьр Саидан тІварар къада. Гилан зарийрикай хабарни авач. Гъавилай чахъ лезги ктабар, газетар, журналар къачуз жедай са чка хуьнуьхъ герек я.

Чна вирида ша, чун лезги чІалал рахан лугъузава. Амма кардал атайла и гафуниз амал ийизвач.

Сурия Хасподова: – Зун Москвада яшамин хъана, гъана институт акъалтІарна. Заз ана лезги чІал хъсандиз чидай. Вучиз лагъайтла чун хизанда хайи чІалал рахазвай. КІвалин кьене маса чІалал рахайла бубадиз хъел къведай. Гила зун Бакуда яшамин жезва. Зи уьмуьрдин юлдашдиз лезги чІал чизвач, гъавилай жуви маса чІалал рахаз мажбур жезва. Зун чІалахъ я хьи, чна хизанда авай и татугъайвал мукъвал вахтара арадай акъудда. ЧІал хуьн патал тек са хизанда ваь, къерехдани

алахъунар авуна къанзава.

Эльхан Саидов: – Гилан са бязи жегиляр лезгидалди ктаб, газет, журнал келзавач. Гъавилай абуроз чІални хъсандиз чизвач. ЧІал хуьн патал кІелна къанзава, ам хъсандиз чирна къанзава. Завай хъайитла, исятда чун эвелни-эвел хуьрера жуван чІал хуьз алахъна къанзава. Хуьрера лезги ктабарни газетар чукІурун, мектебра лезги чІалан тарсарин ери хъсанарун патал алахъун чарасуз я. Гагъ-гагъ акІ жезва хьи, са межлисдал вири лезгийр яз са кас патанди хъайила, вири гъадан чІалал рахазва. Чна ихътин легъезарни рикелай алудна къанзавач.

Завир Нежефов: – За юкъван мектеб КцІара акъалтІарна. Ина лезги чІалал тарсар гузвайбур гуьлу муаллимар тир. Гъавилай чаз хайи чІални хъсандиз чир хъана. Завай хъайитла, чна гъам мектебда, гъамни хизанда лезги чІалан ери хкажна къанзава. Садбуру чеб маса чІаларал рахаз мажбур жезва ва гъавилай жуван чІал рикелай алатзава лугъузава. И фикирдихъ галаз рази хуьнуьхъ мумкин туш. Зун 15 йис я Бакуда яшамин жез. Зи аялар 4 чІалал рахазва, амма хайи чІал рикелай ракурзавач. Заз чиз, шегъерда чІал хуьнин виридалайни хъсан такъатрикай сад «Самур» газет я. Чна вирида а газет кхъена къанзава. Гъар са хизанди газет къачуна къанзава. Низ хайи чІал хуьз ва хъсандиз чириз къанзавачтла, «Самур» газет кхъирай.

Вевирдрин вахтунда хайи чІалал гъаф рикІ алай, чи мярекатра мукъувай иштиракзавай Айнуру Байбулатова, Айсел Велиханова, Нурлана Алиханова, Элвина Гъайдарова, Эмил Исмаилов, Алтай Хасподова, Сара Гъуьсейинзаде хътин жегилярини чпин фикирар лагъана, редакциядиз къиметлу теклифар гана.

Эхирда «Самур» газетдин къилин редактордин заместитель Муьзеффер Меликмамедов лезги чІал хуьн патал чи вилик акъвазнавай везифайрикай рахана ва ада келзавайбурун суалриз жаваб гана.

Мярекат гъаф гурлуди хъана. Хайи чІал къанарун ва хуьн патал ихътин тедбирар фад-фад кьиле тухвана къанзава лагъана вирибуру. Эхирдай «Самур» газетдин кІвалахдарри мярекатда иштирак авурбуруз «Лезги чІаланни азербайжан чІалан гафарган» багъишна.

РЕДАКТОРДИН ГАФ

дуньядиз хабар авачни? Эхь, регьимлу инсанар виринра ава. Гьукуматри сергьятар кевирайла, адетдин инсанри яд, фу, пекер гуз абуруз куьмекзава. Ингье абурухь хирер сагьардай, руфунар тухардай, сефил дердер аладардай гуж авач. Дуньядин вилер гьеле хьи, буьркьуб, япар биши я. Ам идара ийизвай чехи кьуватриз и мусибат арадай акьудун патал сад жез кьанзавач. Гьавилай гила чара-чара инсанриз и бахтсузбуруз са чара ийиз кьанзава. Абурукай садни сирияви миллиардер Нагиб Савирис я. Айланан гьуьлуьн кьерез гадарнавай чан алачир тандин шикилди вичиз кьелелай эсернавай адас Грецияда ва я Италияда са кьурамат маса кьачуз кьанзава. Ина Сириядай ва маса уьлквейрай катнавай мигрантар патал кьилди шегьер эцигун, адас «Айлан кьурамат» тьвар гун миллиардердин мурад я. Адас и кар патал 100 миллион доллар пул харжиз кьанзава.

МАСАДАН ТІАЛ

Масадан тІал жувандай кьун, масадан дерт жуванди хьиз чІугун, масадан вилин накьвар жуван рикІяй кьвахь-завайди хьиз кьабулун гьар инсандилай алакьдач. Ихьтин алакьун виридахь хьанайтІа, дуньядал гьахьсузвилер, мидявилер, дявээр жечир. Инсанар чпин ватан, кьвал, мукьва-кьилияр туна яргьариз катиз мажбур жечир.

Эхь, инсанвилин сад лагьай шартІ мергьяматлу хьунухь я. Тухда гишиндакай, пек алайда кьещилдакай, кьвал авайда муг чкІанвайдакай хабар кьазвачтІа, им мусибат я.

Шумуд йикьар я чна телевизордин экранрай Сириядай ва вичин чилерал дявээр физвай чара-чара уьлквейрай катзавай бахтсуз инсанриз килигиз. Вири дуньядиз абурун кьилел атанвай мусибатар аквазва. Гьуьлери хьуьткьуьнзавай, кьерера уьмуьрар кьатІ жезвай, чара-чара уьлквейри чпин чиниз раklarар кьевирзавай и инсанри ихьтин вагьшивилер гьикІ эхьаватІа? Четинвилери лигимарна шехьиз жезмачир бицлекар, кьвачел акьвазиз тежезвай, ингье яхьди

виш километрралди рекьер атІуз мажбур хьанвай рехибур, кьвачел залан дишеглияр акурла и гьахь авачир дунья негьиз кьанда ваз.

Са шумуд югь инлай вилик Аралух гьуьлуьн ятари Туьркиядин Бодрум шегьердин кьерез гадарай 4 йиса авай сирияви Айланан чан алачир тандин шикилди дуньядин вири регьимлу инсанар иширнай. Са хизандин мусибат дуньяди вичинди хьиз кьабулнай. Сирияда дидедиз хьайи Айлан Шену вичин 5 йиса авай стха Кьалиб, диде Ригьанна ва буба Абдулладихь галаз санал Европадиз катун патал луйткведиз акьахнай. Ингье пехьи хьанвай гьуьлуь луйткведа авай 18 касдикай 17 хьуьткьуьннай. Тек са Абдулла сагьдиз амукьнай. Ятари кьерез гадарнавай мейитрин арада вичин кьве аяли паб акур касдин гьарайдин ванери инсанрин кьарай атІанай. Исламистрикай катзавай кас вичин хизан кучукун патал Сириядин Кобани шегьердиз хьфиз мажбур хьанай.

Им са хизандин мусибат я. Бес агьзурралди хизанрин седдикай

И хабар ван хьайи сириявиар гила Греция галайнихь катзава. Европадиз катнавайбурун кьадар лагьайтІа, 400 агьзурдав агакьнава ва абур югь-кьандивай аргух жезва.

Мигрантин проблема лайихлудаказ гьалун паталди программа гьелени кьабулнавач. Вучиз лагьайтІа аямди адалатдихь ялзавач. Вучиз лагьайтІа масадан тІал жуванди хьиз кьабулиз алакьдай инсанар дуньяда гзаф авач.

ЧИ ТАВДИН КІВАЛ ТІВАР ВИНЕ КЪАЗВАЙДИ

Сумагьаллы хуьруьн юкьван мектеб неинки Исмаиллы райондин, гьакІни Азербайжан Республикадин кьенкьвечи мектебрикай я. Эхиримжи йисара ам акьалтІарай гзаф гадаярни рушар вини баллар кьватІна вузрик экечІнава. И агалкьунин кьилин себеб мектебда чпин пешедал рикІ алай муаллимри кьвалахун я. Алай девирдин четинвилериз килиг тавуна эвелан хьиз галатун тийжиз аялриз илимдин сирер чирзавай и зегьметдал рикІ алай кьени инсанрин алахьунар акур хуьруьнбуру абуруз икрамзава.

Ихьтин муаллимрик Арзу Мирзеевани акагзава. Физика предметдай тарсар гузвай и дишегьлиди аялар кьелунихь ялун патал вичин рикІ шем хьиз куькІуьрнава. Ам мектебдани, хуьрени савадлувилин, зегьметдал рикІ хьунин, кьенивилин чешне я. Эвез кьан тахьана аялар чирвилерив агудун, абурун гьил фак агакьарун патал алахьунар ийизва ада.

И лезги хуьре дидед чІал хуьн патал вичелай алакьдай крар ийизвай, «Самур» газетдал рикІ алай Арзу Мирзеева и мукьвара чи редакцияда мугьманвиле хьана. Вичин экуь ихтилатралди чи коллективдин рикІе гел туна ада. Арзу ханумдиз чна цІийи кьелунин йисуз мадни чехи агалкьунар тІалабзава.

Айнур БАЙБУЛАТОВА

QARABAĞ SALNAMƏÇİLƏRİ VƏ LƏZGİLƏR

Azərbaycan tarixşünaslığında Qarabağ xanlığının tarixi digər xanlıqlarla müqayisədə daha geniş işıqlandırılıb. Bu xanlıq haqqında 7 kitab yazılmış, çoxlu məqalələr və sənədlər çap edilmişdir. Rus jurnalisti və hərbçisi Platon Zubov 1843-cü ildə Moskvada “Qarabağ astroloqu və Şuşa qəzasının 1752-ci ildə əsasının qoyulması” adlı kitab çap etdirmişdir.

Qarabağ tarixinin qələmə alınmasında XIX və XX əsr salnaməçiləri, məşhur “Qarabağnamələr”in müəllifləri Mirzə Adıgözəl bəyin, Mirzə Camal Cavanşir Qarabağının, Mirzə Yusif Qarabağının, Mir Mehdi Xəzəninin, Mirzə Rəhim Fənanın, Baharlıın, Həsən İxfə Əlizadənin, Həsənəli Qaradağının xidmətləri əvəzsizdir. Həmin müəlliflər azərbaycanlılarla yanaşı ləzgilərin də tarixinə, mədəniyyətinə və adət-ənənələrinə yaxından bələb idilər və bu, onların əsərlərindən də bilinir.

Mirzə Yusif üç il Dağıstanda general-leytenant Qriqori Orbelianinin yanında xidmət etmiş, 1856-cı ildə Temirxan-Şurada (Buynakskda) Molla Pənah Vaqifin və onun müasirlərinin əsərlərindən ibarət bir ədəbi məcmuə çap etdirmişdi. Mirzə Yusifin Rusiya hərbi komandanlığı ilə Şamil arasında aparılan yazışmalarda yaxın iştirak etdiyi də məlumdur. O, özünün “Tarixi-safi” əsərində Qarabağ xanlarının ləzgilərlə və avarlarla yaxınlığı haqqında bir sıra məlumatlar verib. İbrahimxəlil xan haqqında məlumat verəndə o, yazmışdı: “Dağıstan ölkəsindən ona kömək gəlirdi və çox vaxt

ləzgilərin qoşunlarını yanında qonaq sifətilə Qarabağ kəndlərinin hesabına saxlayırdı. İbrahimxəlil xan Qaradağ vilayətini də həmin ləzgi qoşununun köməyi ilə zəbt etdi.”

Qarabağ xanlığının tarixinə dair ikinci əsərin müəllifi sayılan Mirzə Camal Cavanşir Qarabaği (1773-1853) ləzgilərlə daha yaxın idi. O, İbrahim xanın, sonralar Qarabağ xanlığı Rusiya himayəsinə keçdikdən sonra Mehdiqulu xanın yanında vəzir işləmişdi. 1855-ci ildə “Kavkaz” qəzetində Mirzə Camalın “Qarabağ tarixi” əsərinin tərcüməsini çap edən Adolf Berje eyni zamanda salnaməçinin qısa tərcümeyi-halı haqqında da məlumat vermişdi. A.Berje yazmışdı: “Mirzə Camal fars, ərəb və osmanlı dillərindən başqa avar və ləzgi dillərini də bilirdi. Tarix, coğrafiya və astronomiya haqqında yaxşı məlumatı vardı, tibb elmini də öyrənmişdi, istefaya çıxdıqdan sonra ömrünün sonuna qədər xəstələri pulsuz müalicə edirdi.” (Bax: “Qavkaz” qəzeti, 1855, №61).

Mirzə Camalın “Qarabağ tarixi” əsərinin bir fəslə “İbrahim xanın nizam-intizamı və hakimiyyəti zamanında olan qaydalar haqqında” adlanır. Müəllif həmin fəsildə yazır: “Qarabağ ellərindən tövcü pulu alınmazdı. Lakin mahallardan və kəndlərdən hər il malçahat və tövçü yığılırdı. Hərdən bir Dağıstan ləzgi qoşunu gətiriləndə ləzgi qoşununun məvəcibini ödəmək və ləzginin itmiş və ya ölmüş atının əvəzini vermək üçün ellərdən tövcü pulu, sursat, taxıl, qoyun və mal alınardı. Adları nökrər və qoşun dəftərində qeyd olunmuş nökrər və qoşun əhlindən heç bir şey alınmazdı. Onlar

məaf idilər. Onların taxılı, atı və başqa ehtiyacı xanın öhdəsində idi.”

Ləzgilərin Qarabağ xanlarına köməyindən bəhs edən müəlliflərdən biri də Mirzə Rəhim Fəna olmuşdur. O, Xan qızı adı ilə məşhur olmuş Xurşud Banu Natəvanın yanında xidmət etmiş, 1864-cü ildə Şuşada “Məclisi-Üns” ədəbi məclisini yaratmışdır. O, özünün “Tarixi-cədid-Qarabağ” əsərində yazır: “1199-cu ildə (1784) Qubalı Fətəli xan həm Qarabağ üzərinə qərəbül qəsdilə gəlib və qarət edibdi. Avarlı Ümmə xan ki, o vaxt İbrahim xana qız verib, onunla həqqi-qərəbətli var imiş, bu xəbəri eşidib İbrahim xan Fətəli xana müqabilət edə ya etməyə İbrahim xana havadar çıxmaq niyyəti ilə 3000 nəfər ləzgi qoşunu Qarabağa göndərər ki, əhyanən Fətəli xan bir də Qarabağa gəlsə, onunla müqabilət etsinlər. Bu qəsd ilə ləzgi qoşunu 3 ay Qarabağda oturub Fətəli xan gəlmədiyinə qayıdıblar Dağıstana.”

Ləzgilər haqqında Rzaqulu bəy Mirzə Camal oğlunun “Pənah xan və İbrahim xanın Qarabağda hakimiyyətləri və o zamanın hadisələri”, Mir Mehdi Xəzəninin “Kitabi-tarixi-Qarabağ” əsərlərində də xeyli məlumat verilməmişdir. Həsən İxfə Əlizadə özünün “Şuşa şəhərinin tarixi” əsərində qeyd edirdi ki, “zərurət zamanı ləzgilərdən ibarət cəsür əsgərlər qarabağlıların köməyinə gəlirdilər.” O, həmçinin İbrahimxəlil xanın Qaradağ vilayətinə, Xoya, Şahsevənə, Gəncəyə və başqa vilayətlərə yürüşləri zamanı ləzgilərin göstərdikləri şücaətlərdən söhbət açır.

Gülxar GÜLİYEVA

КЪИЛИХАР ХУЬДА

Заз кьеледа, дустагьрин кьула хьуьтуьл рикІ авай, чина вацран эквер куькІуьнзавай, вилера цайлапандин цаяр кьуьгьвазвай са жегьил лезгини акуна. Ам икьван гагьди заз акур хьсан инсанрин садахь галазин гекьигиз тежер гзаф кьегьгал гада тир. Заз акІ жезва хьи, зун инлай кьулуьхь дуньяда ихьтин Аллагьдин бендедал садрани дуьшуйш жеч... Лезгийри чеб гьикьван четинвилера гьатайтІани, касвилез хас вири кьилихар эхирдалди хуьда.

Ф.Достоевский, 1849-йис.

АЛПАПАКАЙ МАХ

Лезги фольклордин чешнеяр 1881-йисалай 1915-йисал кьведалди ара датІана акьатай «Кьафкьаздин тайифаяр ва чкаяр кьалурзавай материалар авай кьвалталди» (СМОМПК) гзаф чапнава. 1892-йисуз чапдай акьуднавай XIII – СМОМПК-да Кьасумхуьрел Абужафер Мамедова кьхьнвай «Аллап» лугьудай мавгьуматдин мах ава.

Махунай аквазвайвал, Аллап вич иер, амма гзаф писди, чІуру крар ийидайди я. Ам кьилелай кьвачелди яру чІарари кьунва. Вични пуд йиса авай аял кьванди я. Ам гьидан гьиле гьатайтІани, я адан киф атІана, я тІуб атІана кьанда. И Аллапан тІуб, я киф аял хазвай дишегьли авай кьвализ тухвана, а дишегьлидин хуь-цуьгандин кьилик кутуна кьанда. АкІ тавуртІа, Аллап а аял хазвай дишегьлидин кьенез фида, ахпа дишегьли рекьиде.

В.КЕРИМОВ

ЗАЗ ВАТАНДИН РУГ АВАЙ РЕХЪ МАСАН Я

Шагмардан Агъакишиев

КЪАКЪАНВАЛ

Киче ятган къакъанрилай килигиз,
Зун ивиди га къакъанрихъ ялзава.
Ргар тандал дагъдин шагъвар илигиз,
Ивиди зи риклихъ галаз къалзава.

Эверзава заз къакъанриз лекъери,
Руьгъ къакъанра азадвилехъ къекъезва.
Эверзава гел квахънавай рекъери,
Зи хиялар Шагъдин куклвал элкъезва.

Гъар къакъандаз сув лугъудач лекъери,
Къакъанвиллиз Муьшкур хътин яр герек.
Гъар къакъандаз лув гхудац лекъери,
Къакъанвиллиз Шагъвар хътин гар герек.

Рагъ ксузва сув къакъанрин пелерал,
Алахна физ къакъанрилай ялав, нур,
Авахъзава зи гъижрандин хирерал.
Къакъанвили гъизва Чилиз хуш абур.

ВАТАНДИН РЕКЪЕР

Заз Ватандин руг авай рехъ масан я,
Къецил квачер акъадамаз накъвада,
Заз чир жезва зун и чилин инсан я,
И руквада риклиз паквал аквада.

Нисин члавуз авахъдамаз цавай цай,
Хипен ниси, хъран фуни акъудна,
Ацукъда зун таран кланик мукъув гвай,
Вил рекъеваз, залан хиял къакъудна.

И рекъерин "ирид кланик" бубайрин,
Ивидалди йигар хъанвай цай гала.
И рекъерин "ирид винел" рухвайрин
Женг члугуниз эвер гузвай "гъай" ала.

Шагмардан Агъакишиев 1961-йисуз Хачмаз район- Азербайжандин ва Дагъустандин газетрани журналра
дин Лечет хуьре муаллимдин хизанда дидедиз хъана. чап хъанва. Вичихъ шаирвиллин теб авай
Математикадин муаллим тир ада алай вахтунда Ш.Агъакишиеван вокал музыкадални рикI ала. Адан гъи-
Хануба хуьруьн юкъван мектебдин директорвиле лерин зегъметдалди арадиз атанвай багъ лагъайтIа,
кIвалахзава. Шицрар 1988-йисалай кхъизва. Абур экзотикадин набататралди сейли я.

И рекъери йифериз пак экв гузва,
Вичин багъри яргъа авай дидейрин.
И рекъери риклериз пак рехъ гузва,
Клани гада вилив хуьзвай бикейрин.

Кас гъуьлелай къакъан Шагъдин синерал
Яхъ фида зун и рекъерай, галатдач.
Аран патай лекъ элкъезвай винерал
Пакаман Рагъ тухуда за, йиф тадач.

СИФТЕ МУЬГЪУББАТ

Чубарукди муг авунвай
Аскан чIере кIвал амани?
Сувагъ чухваз руг хъувунвай
ТIварар кхъей цал амани?

Рикел хкваш Самур дере,
Чи кьугъунар Каспид кьере,
Серин хъайла няни бере,
За ваз гайи шал амани?

Алаха яд мурк хъиз къайи,
Зи рикел на ашкид кайи.
АтIана ваз майва гайи
А мерейрин вал амани?

Ви хуьруьнар вуч масан тир!?
Ви экъуьнар, руш, хъсан тир!
Зи темерин виш лишан тир
Пузард кланик хал амани?

Вун гарувай жузуна за,
Марфадивай жузуна за,
Дурнайривай жузуна за,
Захъ къвекъведай гъал амани?

Шагмардан къе тамарзу я,
Сефил руьгъдиз вун рузу я,
Такват амач, чанни зур я
Хуьредай чин зал амани?

ГАТУН МАРФ

Гатун цIиг я, няни бере къвазва марф,
Таран кланик ярдихъ галаз тек я зун.
РикI секин я, чи мецерал къвезвач гаф,
Тебиатди са суьгъурда тунва чун.

Каспидилай къарагъайла серин гар,
Пешерилай аватзава стIалар.
Гъар сад са Рагъ жезва чкIиз агъзур зар
Ярдин чинал марфадикай хтарар.

Лугъузва чаз къе марфади манияр,
Чи рикIерин секинвиллиз зил къуна.
Мегъуьн тарак агалтнава клани яр
Зи вилерин цIай-ялавра вил туна.

Яваш-яваш атIузва марф, са мах тваз
Хурушумдин мичI гъатнавай чуьллера.
Ингъе, са гъед хуьрезва чаз дамах гваз,
Чи муьгъуббат сейли ийиз эллера.

Куьлуьз-куьлуьз камар вегъиз хъфизва,
Зи рикIин пад, зи вилин хад масанди.
Гатун марфад стIал-стIал кхъизва
ЦIийи цIар чи кланивиллин дастандин!

КIАНИДИ

Шумуд шиир кхъиз чIурна, хаз ахварин ширинвал,
Зи цIарара ви иервал вири гъакънач, кланиди.
Тваз хъанач хъи и цIарара ви вилерин деринвал,
Рагъни гъакъна, Варзни гъакъна, тек вун гъакънач, кланиди.

Кхъена за муьгъуббатдин цIаярикай датIана,
Кхъена за цуькверикай зар нехишар атIана,
Кхъена за кланивиллин гъар са легъзе къатIана,
Дердер гъакъна, гъамни гъакъна, тек вун гъакънач, кланиди.

Ви темендин верцIивал жеч виртIедивай туьхуьриз,
Акъудна за рикIин къеняй цIалцIам гафар шуьткъуьриз,
ЦIарарикай мармардин тан клан хъайтIани туькIуьриз,
Шекер гъакъна, виртни гъакъна, тек вун гъакънач, кланиди.

Акъахна за Шагъдин синел эверайтIа, гъай гудан?
Ви багъдавай няметрикай минетайтIа, пай гудан?
Ашкъидикай, ви гуьгъуьна зун зверайтIа, цIай гудан?
Зи рекъера дуьнья гъакъна, тек вун гъакънач, кланиди.

Шагмардан я къекъезвайди фикир, хиял къакъанра,
Къвана марфар, селлер хъана аскIанра,
Уьмуьр фена хабар квачиз "аманрани" "хъсанра",
Зи бахтуна вири гъакъна, тек вун гъакънач, кланиди.

Мус къведа вун?

Заз КцIара акур гуьзел, лагъ Муьшкурдиз мус къведа вун?
Муьгъуббатдин гаф гъиз мецел, зи уьмуьрдиз мус къведа вун?!
Муьшкурд чилел алай цуьквер гуьрчегбур я, чизва элдиз,
Чи чуьлериз дагъдин шагъвар, ви атир гъиз мус къведа вун?!
Вун такурла тIебиатдал къве ранг жеда: лацу, чIулав,
Зи дердиниз ирид дарман хважамжам хъиз мус къведа вун?!
Вун рагъ ятIа зун варз яни, сад акIайла сад экъечIиз?
Санал кланда цIукни ялав, гум галачиз, мус къведа вун?!
Шагмарданаз дустар гзаф, душманарни туш авачиз,
Пехил рикIер, хаин мецер барбатI ийиз мус къведа вун?!

ГАЛКIУРДАЙ РЕХЪ

Къве къунши гъукматдихъ мукъвал вахтара
Азербайжандин ва Ирандин Астара шегъерар
галкIурдай ракъун рехъ кутадай няят ава. И
рекъин 5 километр Азербайжанди, 2 километр
Иранди арадал гъида. Цийи рекъи Ирандиз
Къафкъаздин уьлквейрихъ, Урусатдихъ ва
Европадихъ галаз алакъаяр мягъкемардай мум-
кинвилер гуда. Инай гъар йисуз 2 миллион тон
пар ялиз жеда. Анжах транзит хъиз цийи рекъи
5 йисан къене 50 миллион доллардин хийир
гуда.

Шаирдиз секин
уьмуьр жагъидач

Лезги халкъдин мисал

ДЕРБЕНДИЗ ТАЛУКЪ КЪАЛУРУН

Москвадин гъукматдин му-
зейда Россиядин
виридалайни
къадин шегъер-
рикай тир Дер-
бентдин 2000-
йисан юбилей-
диз талукъарна-
вай къалурун кардик кутунва. Ина шегъер-
дин тарихдикай, медениятдикай, къенин
гъаларикай малумат гузвай 200 ранглу
шикил кIватIнава. И шикилар чара-чара
вахтара Россиядин ва къецепатан уьлквей-
рин машгур фотографри ягъанвайбур я.

Къалурундиз килигзавайбурухъ антик
девидин авторри Чола, Гелда хътин
ТIварар гайи гилан Дербентдин алааматдин
гуьмбетрихъ галаз таниш жедай мумкин-
вилерни ава.

Мегъамед КЪАСУМОВ,
Москва

КЪАСУМХУЬРЕ МИКРОРАЙОН

Мукъвара Дагъустан
Республикадин СтIал
Сулейманан районда сад
лагъай микрорайондин
бине кутада. И цийивал
райондин векилрин мукъ-
вал вахтара киле феи
мярекатдал чир хъана. «Три
А» тIвар ганвай архитекту-
радин бюроди арадал гъан-
вай проектдин макет акур,
адан пландихъ галаз мукъ-
уфдивди таниш хъайи къа-
сумхуьруьнвиар гзаф шад
хъана. Вучиз лагъайтIа
Гъасан Газаев ва Ибрагъим
Ибрагъимов киле аваз
туькIуьрнавай проекта инсанрин
регъятвал патал вири къулайвилер ава.

Эцигунрив эгечI тавунмаз халкъ-
дин векилрин фикирар чирун, про-
ектдин татугайвилер и килляй арадай
акъудун патал киле феи ижласдал
къетIен фикирар лагъай, хъсан месля-
тар гайи инсанри санлай ам вижевайди
тирди къейд авуна.

Райондин куьгъне концервийрин
заводдин 7,3 гектардин чилерал 2 агъ-

зур кас патал 4 гъавадин кIвалер хкаж-
да лагъана туькIуьрнавай проекта
къасумхуьруьнвиар патал са къадар
алава къулайвилерни фикирда къунва.
Ина са утагъдин 310, къве утагъдин
122, пуд утагъдин 122 кIвал, 220 аялди
кIелдай мектеб, 198 чкадин аялрин
бахчаяр, мискIин, супермаркет, ял
ягъидай чкаяр, гъакIни парк жеда.

Суьлейман ЖАФЕРОВ.

САМУРДИН МЕКТЕБ

КІЕЛЗАВАЙБУРУН ТІЛАБУНАЛДИ

АДЖАМ КХЪИНАР

Редакциядиз чарар ракъурнавай са къадар келзавайбуру чавай лезги кхъинрикай къилди макъалаяр чап авун тІалабзава. Аджам кхъинрикай чирвилер къачуз кІанзавайбуру генани гзаф ава. Гъавилъй чна чи тІвар-ван авай алим, филологиядин илимрин доктор, профессор, Россиядин Тебии Илимрин Академиядин академик Агъмедулагъ Гуьлмегъамедовавай келзавайбуруз и кхъинрикай малумат гун тІалабна. Агъадихъ алимдин макъала чапзава.

Къафкъаздин къадим халкъарикай тир лезгийриз гъелелиг чир хъанвайвал, 1500 йис инлай вилик кхъинар авай. Чахъ 4 алфавитдикай менфят къачуна тукъуьрай 5 жуьредин кхъинар хъана:

- 1) арамея алфавитдин бинедаллаз тукъуьрай агъван (албан-алпан) девирдин кхъинар.
- 2) араб алфавитдин бинедаллаз арадиз атай аджам кхъинар;
- 3) кирилл алфавитдин бинедаллаз а) Услара теснифай кхъинар, б) 1938-йисуз къабулай кхъинар.

4) латин алфавитдин бинедаллаз 1928-йисуз теснифай кхъинар.

И вад жуьредин кхъинриз лезгийрин тарихда гъар садаз вичиз хас сад-садаз ухшар тушир къисмет хъана. Чна гзаф йисара, саки 1000 йисалай гзаф вахтунда менфят къачур кхъинрикай сад аджам я. Сифте яз лезгийри VIII виш йисуз арабрин кхъинрикай менфят къачуна: сурарин къилихъ акалзавай къванерал, цийиз эцигзавай мусурман диндин мискинрал араб гъарфаралди араб чІалал кхъинар ийиз хъана. X-XI виш йисара Лезгистанда араб чІал, илим чирдай идараяр арадиз атана. Чехи хуьрера неинки диндин капІ-театІ авун патал мискинлар, медресаяр кардик кутуна, гъакни философия, математика, тебиатдин илимар чирдай мектебар ачухарна. Са гафни авачиз, илимдин чІал араб чІал тир. ГъакІ хъайила чи халкъдин са бязи къатариз а чІавуз жуван дидед чІалалай гъейри араб чІални чидай.

Араб чІалал КІел-кхъин ийизвайда дидед чІалал кхъиз кІан тахъана жедач. Гъа икІ, къвез-къвез лезги гафар, текстер араб гъарфаралди кхъена. Лезги чІалаз хас сесер кхъин патал араб гъарфарик са къадар дегишвилер кутуна. И къилъй лугъун хъи, аджам кхъинра лезги чІалан са къадар сесериз къилдин гъарфар авач. Ана г, гъ, к, кк, кІ, къ сесер ва мсб. са гъарфуналди, са лишандалди кхъенва. Гъавилъй гаф гъикІ кІелдатІа тайинарун кІелзавай касдин хиве гъатзава.

Чи машгъур тарихдин алим А.Р.Шихсаидова вичин «Дагъустандин кхъинрин имаратар» ктабда кхъенва: «Къурагъай жагъанвай 1356-йисуз араб чІалал кхъенвай текстина «къулан вир», «цифер

къил» лугъудай лезги гафар гъалтзава. Араб чІала авачир сесер гун патал араб гъарфарик артухан лишанар кутунва.» Лезги чІалаз хас сесер гун патал араб алфавитдик артухан лишанар кутуна тукъуьрнавай кхъинриз аджам лугъуза.

Аджамдалди са бязи лезгийри лап 1930-йисалди кхъизмай. Месела, чав 1937-йисуз рагъметдиз феи Муьгъверган Алиди аджамдалди кхъенвай гъилин хатІарин ктаб гва. Октябрдин инкъилаб хъайидалай къулухъ Москвада лезги чІалал сифте акъатай «Лезги шаиррин чІалар», Етим Эминан «Хъягъай чІалар» аджамдалди кхъенва. Са шумуд йис инлай вилик КІиридай жагъай XVIII-XIX виш йисариз талухъ шииррин алманахни аджамдин гъарфаралди кхъенва. Ихътин мисалар гзаф гъиз жеда.

Чна чка агунивай аджам чирна кІанзава. Аджам чир хъайила, чавай IX виш йисарилай XX виш йисарал къведалди хайи халкъдин тарих, меденият чириз жеда. Вучиз лагъайтІа и са агъзур йисан девирда вири чи халкъдин фикрар аджамдал, араб гъарфарал кхъенва. Гъайиф хъи, гъелелиг аджамдал лезги чІалал кхъенвай ктабар вири кІватІнавач. Алай девирдин жегъилрин къилин винизвал жеда, эгер абуру а ктабар кІватІна, кІелна, чирна, чи меденият, марифат вини дережадиз хкажайтІа.

Агъмедулагъ ГУЬЛМЕГЪАМЕДОВ, филологиядин илимрин доктор, профессор, Россиядин Тебии Илимрин Академиядин академик.

Зегъмет Чугтавуна, са карни арадал къведач.

Лезги халкъдин мисал

ИМУЧА-МУЧА?

Марфарикай киче туш,
КІанзавайди адаз къвал.
Рагъ экъечІай береда,
Гурарин клан жеда кІвал.

(КІНВЭЦИНВБ)

Няни хъайла рекъида,
Яралай чан кхведа.

(ЮЛР)

Ам авачир сивай гъич,
Са гаф къванни акъатич.

(ИГЭЗ)

Къуд-пад адан яд я, яд,
Хъваз клан хъайдаз гъад я, гъад.

(ГРЛРІ)

Ацукъда зун са къилел,
Жуваз течир са пелел.

(РЭВІМЯК)

Тукъуьрайди: АЗИЗРИН Севда

Хъана-хъанач къван са пачагъ. Ам лугъуз тежедай хътин умун, захи инсан тир къван. Вирибурувай пачагъдин къилив атана адавай куьмек тІалабиз, меслят къачуз жедай. Ада садни чара тавуна рекъе твадацир.

Пачагъ акъван захи кас тир хъи, мелмехъерар ам галачиз, адан савкъватар авачиз алатдацир. КІвал авачирдаз – кІвал, чил авачирдаз - чил, фу авачирдаз тІуьн гудай ада. Алаз-алачиз жемятдивай харжи кІватиз тадацир, тахсир алачир садни къазаматдиз ракъурдацир.

Садбуру «чи пачагъдин хазинани къазамат датІана ичІиди я», - лугъуз ягъанатдай пачагъдикай.

Гагъ-гагъ пачагъ вичин гъилибанрихъ галаз санал жемятдин арадиз акъатдай. Абурухъ галаз санал вич чир тахъуй лугъуз итимдин пекер алуқІнавай пачагъдин пабни жедай. И дишегъли чехи акъулдин иеси тирвилъй пачагъди адал меслят тагъана са кбарарни къабуддацир. Гъуьлуьни папа низ вуч тІал-квал, вуч четинвал аватІа жузадай.

Пачагъдин захавилер акъаз папа фадфад лугъудай: «Вуна ара датІана хъсанвилер ийизва. Ингъе рикІел хуьх, чи бубайрихъ «писвал кІанзавачтІа, хъсанвал мийир» лагъай гафарни авайди я».

Пачагъдивай лагъайтІа, хъсанвал тавуна акъвазиз жедачир. Гъа икІ, йисар алатзавай. Пачагъдин захавилериз вердиш хъайи инсанар къвердавай гагул жезвай. Са карни тийиз, нез-хъваз, кефер чІугваз авай вирибуру.

Цанар цадай ксар амачир, никлер яд гудайди авачиз къуразвай, багълара бегъер тарарал китІизвай, кІвалер-къар вилъй-гъилъй вегъенвай инсанри. Пачагъ садани кваз къазмачир. «Им гъихътин пачагъ я? Къе-пака атана вичи чи кІвалахар ийидайди я!», - лугъуз адакай ягъанатзавай гила.

Мад гъилера пачагъдиз вичин гъилибанрихъ галаз санал жемятдикай хабар

Чпин имаратдиз хтайла папа лагъана:
- ИкІ кыле фидач. И ламатІрин тарс гана клан я.

- ГъикІ? - жузуна пачагъди.

Папа везирдиз эверна лагъана:

- Вуна жемятдин вилик экъечІна пачагъ начагъ хъана месе гъатнава лагъ. Пака пачагъвал ви хиве гъатда. Гъазур хуьх!

- За вуч авун герек я? - жузуна везирди.

ХЪСАНВИЛИЗ ПИСВАЛ

къаз кІан хъайила, адаз таран кІаник хух ацалтна ксанвай къве чубан ақуна.

- Куь лапагар гъарма санихъ катнава. Куьн вучиз ксанва? КІвалах ни авурай?! – лагъана жузуна пачагъди.

- КІвалахиз кІан ятІа, ша жува ая, - чІарни юзур тавуна жаваб гана чубанри.

Пачагъ экІя хъанвай - инсанри вич кваз къазмачирдан гъавурда акъунвай ам. Адан папахъ лагъайтІа, гзаф хъел акатнавай: «Имни хъсанвилени эхир».

Мах

- За ваз чирда.

Муькуь юкъуз везир кІвалахдив эгечІна. КІвенкІве ада жемятдин хиве цийи харжияр туна. Гила къазанмишайдан пудакай къве пай вирида хазинадиз гана кІанзавай. Идаз амал тавурбуру, кІвалахзавачирбуру са къиликай къазаматда твазвай, абурун авай-авачирди гъилъй къакъудзавай. Мелмехъерар ийидай ихтиярни гузвачир цийи пачагъди жемятдиз.

Са шумуд вацран къене цийи пачагъдин залумвилени суракъар вириниз чкІана. Ам акурла кичеле инсанрин ял атлузвай. Са карни авай хъи, пачагъдин хазина гила сиве-сивди ацІанвай. Къазаматни гъакІ.

Инсанри къуьуз пачагъдин къадир чир хъанач лугъуз гъайиф чІугвазвай. «А чІавар къулухъ элкъуьриз хъанайтІа...», - лугъуз шерзум жезвай абуру.

Садра экуьнахъ пачагъдиз дакІардай вичин имаратдин вилик кІватІ хъанвай агъзурралди инсанар ақуна. Абурун вилик пачагъдин паб экъечІна:

- Квез вуч кІанзава?

КІватІ хъанвайбурун арадай са къуьуз касди лагъана:

- Пачагъдал чан аламаз къван вичи авур хъсанвилерай адаз разивал къалуриз кІанзава чаз. Чна адаз йифди-югъди дуьа ийизва.

Пачагъдин папа жаваб гана:

- Писди такунмаз хъсандан къадир чир жеч. Ингъе куьне рикІяй дуьа ийизвай хътинди я. Пачагъдин гъалар къе хъсан я. Ам вичин кІвалахдив эгечІиз гъазур хъанва.

И гафар ван хъайи жемятдин хвешивилин и къил-а къил авачир. Гъа йикъалай вичин кардив эгечІай пачагъдиз адан жемятри рикІин сидкъидай икрам авуна. Гъа икІ, ақуьлуу папа къадирсуз агъалий-рив вичин касдиз икрам ийиз туна.

АЗИЗРИН Севда

СЕКРЕТ ШВЕЙЦАРИИ

Туристы, побывавшие в Швейцарии, восхищаются чистотой городов и сел страны, системой сортировки мусора. Эта система в Швейцарии доведена абсолютно до крайности. Сортируют всё, что поддается сортировке. Эта система не знает исключений - все обязаны раскладывать мусор по разным контейнерам. Ничьи возражения и дискуссии не принимаются: не согласен - плати штраф.

Швейцария лидирует в мире по количеству сдаваемых бутылок - более 90% тары возвращается на заводы по вторичной переработке стекла. Только при возвращении некоторых пивных бутылок в магазин, можно получить обратно свой залог. Бумага перерабатывается отдельно от картона (переработка картона стоит дороже), поэтому от граждан требуют сдавать одно отдельно от другого. Почти треть печатной продукции, произведенной в стране, возвращается в пункты приема вторсырья. 60% всех продаваемых в Швейцарии батареек сдаются обратно. Отдельно сдаются старые электрические приборы и домашняя техника, строительный мусор, консервные банки, остатки растительного масла.

На каждый мусорный кулек наклеивается марка, свидетельствующая об уплате налога. Выбросить пять килограмм мусора стоит 2-3 франка. Поэтому, большинство местных жителей несет все, что можно в пункты по приему вторсырья, где отдать старый

компьютер или старую детскую коляску ничего не стоит.

Существует даже утриванный пример, о том как правильно выбросить использованный чайный пакетик: этикетку - к картону, сам пакетик - к старой бумаге, заварку - в компост, скрепку - к использованному металлу, а ниточку - в маркированный мусорный кулек. Можно было бы сказать, что это

штука... но не в Швейцарии.

Были и есть умельцы, пытающиеся избавиться от отходов, не наклеивая марку. Но и на таких нашлась управа - мусорная полиция. Специалисты с помощью современных технологий анализируют мусор, оставленный не в том месте или без оплаты налога - находят нарушителя. Штрафы высокие. Новая Цюрихская газета писала о случае, когда

человек по дороге на работе, просто выбросил из окна автомобиля домашний мусор в бумажных мешках. Полиция вычислила его. Нарушителя судили и наложили штраф: 6000 франков за утилизацию мусора и очистку трассы, 3000 франков за нарушение закона и 530 франков судебных расходов. Итого, 9530 франков за проделку! Это очень жестокое наказание по швейцарским меркам. Таков менталитет.

Еще в 80-е годы XX века экологическая ситуация в Швейцарии была катастрофической - все реки и озера загрязнены фосфатами и нитратами, земля - тяжелыми металлами. Очень скоро жители стали задыхаться от собственного мусора, производственных и сельскохозяйственных загрязнений. Тогда и встал вопрос выработки новой экологической политики, которую стали с педантизмом воплощать. На это ушло два десятилетия, но результат превзошел все ожидания.

Швейцария сейчас - одна из самых экологически чистых стран мира, с развитым общественным транспортом и чистым горным воздухом. Из любого озера и, естественно, из-под крана можно без опасений пить воду. В чем причина такого успеха? Причина в том, что государство - это они. Швейцарцы поручили себе убрать собственную страну, и преуспели. Остальное было лишь делом времени.

“САМУР”

ГАФАЛАГ

ХнупІ	– паб
Хулухъан	– хуларбан
Хумул	– куьлубь марф
Хушма	– хуш гьиссер
Хьукъу	– буран
Хьурхъуш	– чиркин пек
Хьяр	– кІвенкІ алай пая
Цемцер	– чІулав тутарин тар
Цирипул	– недай дувулар
Цирке	– хьархъун чкал
Цемгъяр	– куьлубь чІахлам къванер
Цина	– хъач атІудай мукал
Цудугум	– хьитІрепІар
Цуфан	– техил акадардай яръги алат
ЦубрекІ	– закІам
Чакъу	– чІехи ништІер
Чевер	– жикІийрин жуьре
Черчи	– куьчебан
Чик	– шурва
Чини	– пахлайрин жуьре
Чуквар	– аялдал алчукдай пек
Чычыф	– бебелук

“САМУРДИН” КИОСК

“ЛЕЗГИ ЧІАЛАННИ АЗЕРБАЙЖАН ЧІАЛАН ГАФАРГАН”

Алай йисуз “Азербайжан” чапханади басма авунвай и ктаб гылик ийиз тади къачу!

ВЕЧЕР ЛЕЗГИНСКОГО КАРАОКЕ

Любите народные песни и с удовольствием их напеваеете? Тогда для вас есть отличная новость! В первой декаде ноября в Баку состоится вечер лезгинского караоке. Принять участие сможет любой желающий, независимо от возраста и вокальных данных. Точную информацию о дате и месте проведения мероприятия мы сообщим в ближайшее время. Справки по телефону 012 432 92 17

Школа танцев при ансамбле «Сувар» начал новый танцевальный сезон

За дополнительной информацией просьба обращаться по тел.: 012 432 92 17; 050 354 85 48

Продается двухэтажный дом в Кусарах. Евроремонт, мебель, постоянная вода, телефон, фруктовый сад (6 соток). Тел 055 530 10 05

ША, ЛЕЗГИ ЧІАЛАЛ РАХАН!

Бадедин савкъват - Подарок бабушки

– Я чан баде, вун ал ракъник сариз тІвал ягъадалди галатначни? Са ял ягъ тІун!

– Бабулечка, ты не устала взбивать шерсть под пальцем солнцем? Отдохни немного!

– Ви эмедин мехьералди тІмил ама. Мес-къуьж гуьнгуьна хтуна кІанзава.

– До свадьбы твоей тётки осталось совсем немного. Надо успеть доделать все вовремя.

– Ваз куьмекдани? – Тебе помочь?

– Эхъ, чан хтул. Риб гъваш баде-диз. – Да, внученька. Принеси бабушке шило.

– Ам гына ава? – А где оно?

– Юкъван кІвале, тІакІа, геркил кІарасдин къватида. – В средней комнате, на подоконнике, в круглой деревянной коробке.

– Гъа-а, ватар авай яру къапуна. Исягда. – А-а, красная коробка с нитками. Сейчас.

– Баде, гила сун месерал садни ксузмайди туш. Абуру руг кІватІава, чка къава. Эмедини са пиплез вегьидайди я.

– Бабуля, сейчас никто уже не спит на шерстяных матрасах. Они только пыль собирают, да и место зани-

мают. Вот и тётка куда-нибудь в сторулку уберёт.

– Москвадин къуьд акурла адаз сун месни яръганар акІ кІан жеда хьи! Вишра сагърай лугъуда.

– Вот как увидит московскую зиму, ей ещё как захочется матраца и одеял из шерсти. Сто раз спасибо скажет.

– Ваз мад вуч куьмек ийин? – Чем тебе ещё помочь?

– Амай сариз тІвал ягъаз куьмек це аз. Са тІвал гъваш жувазни. – Помоги мне взбить остаток шерсти. Принеси и себе одну палку.

– Гынай? – Откуда?

– Багъда чумалдин тар жагъура, хух са яръги-шукълуь хел, аладара михъиз чкал. Жеда ваз вижевай тІвал. – Найди в саду кизиловое дерево, отломи длинную, тонкую ветку, очисти её от коры. Будет тебе отличная палка.

– Маса тар виже къведачни? – Другое дерево не сгодится?

– Ваь. Масабур фад хада. – Нет. Другие ломаются быстро.

– Ухъ, баде. Зун галатнава. Зун кІвализ хъфейтІа жедани? – Ох-х, бабуля. Я устала. Можно мне уйти домой?

– Хъфиз кІанзаватІа хъвач ман... АмукънайтІа за ваз вун патал храз гузвай сумагдикай рахадай.

– Ну, иди если хочешь... Если бы осталась, я бы рассказала тебе о сумаге, который заказала соткать для тебя.

– Вуч сумаг? – Что за сумаг?

– Ви жегъиз. – Тебе в приданое.

– Баде, цукъуд йиса авайдаз вуч жегъиз?! – Бабушка, какое приданое в 14 лет?!

– Ви цукъуд яшар хъанва, зи пудкъанни цІуд. Чан аламаз храна кІанда. – Тебе 14, а мне уже 70. Нужно сделать пока я живая.

– Абур вуч фикирар я? Зи мехьерик сад лагъай къуьл вунани чІехи бубади ийирвал я. Куьне къведани гаф ганвайди я.

– Что это за мысли? Первый танец на моей свадьбе будете танцевать вы с дедом. Вы оба обещали.

– Деклени! Бадеди ви мехьерик кІвачерал пихер жедалди къуьлда. Хтулдин мехьерив къведай вуч ава къван?!

– Да я только рада! На твоей свадьбе бабушка будет танцевать до мозолей на ногах. Что может быть лучше, чем свадьба внучки?!

ТукІуьрайди: АЗИЗРИН Севда

САМУР
Baş redaktor
Sədaqət KƏRİMOVA

Redaksiyamızın ünvanı: AZ 1073
Bakı, Mətbuat prospekti, “Azərbaycan” nəşriyyatı, 3-cü mərtəbə, 101-ci otaq.
www.samurpress.net
www.sedagetkerimova.com
e-mail:sedagetkerimova@gmail.comU

Həsab nömrəsi:
26233080000
“Kapital bank”ın 1 saylı
Yasamal filialı
kod 200037
VÖEN 130024708

Qəzet Azərbaycan
Respublikasının Mətbuat və
İnformasiya Nazirliyində
qeydə alınıb.
Qeydiyyat nömrəsi - 78

İndeks: 5581
Sifariş: 3055
Tiraj: 2000
Tel:(012)432-92-17

“Azərbaycan” nəşriyyatında çap olunmuşdur